

AHMED DURSUN NÂTIKÎ'NİN MANTIK BİLİMİ İLE İLGİLİ BİR ŞİİRİ ÜZERİNE

Abdulkadir ERKAL*

ÖZET

Divan şiiri insana dair her ayrıntıyı ihtiva eden bir şiir geleneğidir. Bu bakımdan da ilme ayrı bir önem verir. Özellikle tasavvuf şiirinde daha fazla göze batan Batını ilmin yanında divan şairleri zahiri ilmin de önemine ve gerekliliğine vurgu yapmış ve bu birikimlerini de şiirlerinde yer yer okuyucuyla paylaşmışlardır. Bu aynı zamanda divan şairinin bu tür ilimlere olan eğilimlerinin yanında, kendi şiir kalitesini de okuyucu nazarında yükseltmiş olmaktadır. Osmanlı toplumunda alim şairlerin de yer alması ilmi şiirle büsbütün iç içe sokmuştur. Bu şairlerden biri de Ahmed Dursun Nâtîkî'dir.

Ardahan'da doğup Erzurum'da yetişen ve on bir yıl Erzurum Müftülüğü görevini de yapan Nâtîkî, Erzurum bölgesi için önemli bir şahsiyettir. Yıllarca Erzurum medreselerinde ders veren Nâtîkî, bu birikimini şiirlerine de yansıtmıştır.

Mantık ilmi, özellikle, medrese eğitimi almış âlim divan şairlerinin eserlerinde yer verilmiş ve bu bilimin terim ve terkipleriyle mazmunlar oluşturulmuştur. Nâtîkî, bu şiirinde Mantık ilminin bir dalı olan *Kıyas*'ın mod ve şekilleri üzerinde durmuştur. Kıyas, öncül adı verilen birden çok önermeyle, sonuç adı verilen bir önerme arasında mantıkça geçerli bir ilişki kurmaktır.

Bu makalede Nâtîkî'nin Mantık ilminin bir dalı olan *Kıyas*'ın özelliklerini içeren şiiri incelenerek kıyasî önermelerin bütün şekilleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Divan şiiri, Nâtîkî, Divan şiirinde ilim, Mantık, Kıyas, İsaguci

A POEM ON THE LOGIC OF SCIENCE OF AHMED DURSUN NÂTIKÎ

ABSTRACT

Divan poetry is tradition of a poem containing every detail about mankind. In this respect, too, gives a special importance to science. Besides mystic science, especially the Sufi mystic poetry, more glaring, and emphasized the necessity of poets have made apparent the importance of science and this accumulation of knowledge emphasizes the importance and necessity of the places in the poems shared with the reader. This is also the Divan poets such tendencies sciences, as well as

---

* Yrd. Doç. Dr., Artvin Çoruh Ü. Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. El-mek: abdulcadirerkal@gmail.com

the quality of his poetry is also raised in consideration of readers. Science scholars to take place in Ottoman society in the poetry of poets put into utterly intertwined. Ahmed Dursun Nâtîkî is one of these poets.

Natîkî, who was born in Ardahan, trained in Erzurum and charged with the Office of the Mufti for eleven years in Erzurum is very important character as to our district. For many years teaching at madrasas who Natîkî in Erzurum, reflected in the poems of this buildup.

Logic, science, especially the works of poets of whom madrasa-trained scholar of science terms and concepts are given, and these images are formed. Nâtîkî, this poem which is a branch of the science of logic and emphasized the ways in syllogism mode. Comparison, more than one proposition, called the premise, the result is called a proposition to establish a relationship between the Logical valid.

This article about comparison which is a branch of the science of Logic of Nâtîkî poem examining the comparison with the characteristics of propositions is put forward in all its forms.

Keywords: Divan poetry, Nâtîkî, Science in the Divan poetry, Logic, Comparison, İsaguci

Giriş

Divan şiirine göre ilim, insanı diğer canlı varlıklardan üstün kılan, eşyanın hakikatini kavratran, her şeyin doğrusunu bildiren, doğru yolu gösteren, doğruyu yanlıştan, iyiyi kötünden ve güzeli çirkinden ayıran, ahlakı güzelleştiren, insana kendi özünü bildiren, Hak'tan haber veren, cehaleti yok eden, iki âlemde de fayda sağlayıp onu ebedî mutluluğa kavuşturan üstün bir vasıf ve yüce bir rehberdir.

Divan şairleri genel anlamda dinî ve tasavvufî bilgiyi ifade etmek, peygamberlere veya velilere Allah'tan vasıtasız olarak ihsan edilen bilgiyi anlatmak, bütün ilimleri toplu olarak belirtmek, dinî, tasavvufî, edebî ve müsbet ilimleri ayrı ayrı anmak, öğrenilmesi veya ilginenilmesini istedikleri ilimleri beyan etmek, güzel ahlak şubelerini zikretmek ve ilmin niteliğini bildirmek gibi hususları kendilerine bir görev addetmişlerdir.¹ Divan şairleri şairliğin en önemli hususiyetlerinden birinin ilim olduğu konusunda hemfikirler. Yaratılıştan gelen yetenek, ilimle donanmadıkça şairlik meydana gelmez. Bundan dolayıdır ki şiir ilimle hep iç içe olmuş, gerek beşerî gerekse dinî ilimlerle düşünce ve manalar zenginleştirilmiştir.² İslam düşünce sisteminde önemli bir yeri olan ve Re'isü'l-ilm (ilimlerin başı) olarak görülen, "Delilin mahiyet ve şartları ile tarifi mahiyet ve şartlarını araştıran bilim dalı"³ şeklinde tarif edilen Mantık da, Türk düşünürleri ve bilim adamları tarafından çok önemsenmiş ve İmam Gazâlî'nin 'Mantık bilmeyenin ilmine itibar edilmez' fikri sık sık yinelenmiştir.⁴

Klasik Osmanlı Mantığı'nın yararlandığı temel eser Esîrüddin el-Ebherî'nin *İsâgucî*⁵ fi el-Mantık isimli eseri olmuştur. Osmanlı Mantıkçıları bu eserle çok ilgilenmişler ve yapmış oldukları

¹ Hüseyin Güfta, *Divan Şiirinde İlim*, Akçağ Yay., Ankara 2004, s.17.

² Abdulkadir Erkal, *Divan Şiiri Poetikası (17. Yüzyıl)*, Birleşik Yay., Ankara 2009, s.303.

³ İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, (çev. Sıdkı Güllü), C.1, Huzur Yay., İstanbul 1998, s.52.

⁴ Remzi Demir, *Philosophia Ottomanica, Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Türk Felsefesi*, C.1, Lotus Yay., Ankara 2005, s.181.

⁵ *İsâgucî*, Porphyrios (233-304)'un Aristo'nun Mantık kitaplarına giriş olarak yazdığı kitabın adı. Bu eser, beş ses veya beş lafız denilen beş tûmelin cins, tür, fasıl (ayırım), hassa (özellik) ve araz-ı âm (ilinti) tanımlarını ve birbirleri ile ilişkilerini vermek ve bu suretle Aristo'nun *Kategoria*'sının anlaşılmasına yardımcı olmak amacıyla yazılmış bir

şerhler, haşiyeler, talikler ve tercümeler yoluyla Formal Mantık'ın Türkiye'de yerleşmesini sağlamışlardır.⁶ Mantık ilmi, özellikle, medrese eğitimi almış âlim divan şairlerinin eserlerinde yer verilmiş bu bilimin terim ve terkipleriyle mazmunlar oluşturulmuştur. Bazı şairler de yine şiirlerinde beşerî ve dinî ilimlerin öğrenilmesini öğütlerken Mantık ilmine de ayrıca yer vermişlerdir:

Sarf u nahv u edeb ü *mantık* ile

Anları kişiye lâzım ki bile (Erzurumlu Zihni)⁷

İlm-i hikmetden bil *mantık* akdem

İsaguci bul hıfzet mukaddem (Erzurumlu İbrahim Hakkı)⁸

Mantıka eyle velîkin ikdâm

Halt eder dinleme kim derse harâm (S. Vehbi)⁹

Mültekâ mantık-ı ma'âni İsâgoci Rûh'ul-beyân

Mevc-peydâ ka'r-ı nâ-peydâya deryâdır ilm (Erzurumlu Emrah)¹⁰

Çalışmamızın konusu olan Ahmed Dursun Nâtıkî ise, Mantık ilminin bir dalı olan *Kıyas*'ın özelliklerini içeren bir şiir yazarak kıyasî önermelerin bütün şekillerini ortaya koymaya çalışmıştır.

1-Ahmed Dursun Nâtıkî:

Asıl adı Ahmed Dursun olan Nâtıkî, Ardahan'ın Dedegül köyünde H.1199-M.1785 yılında doğmuştur. Babasının adı İshak bin Halil'dir. On beş yaşına kadar köyünde okumuş, sonra Kars'ta tahsiline devam edip Kars müftüsü Hacı Süleyman Efendi'den icazet almıştır. 1817 yılında 33 yaşında iken Erzurum'a gelen Nâtıkî, burada Lala Paşa Camiinde vaaz etmeye başlamış ve Karşı Vaiz Dursun Efendi diye tanınmıştır. Abdulmecid'e sunduğu iki eserinden dolayı kendisine maaş bağlanmış ve Erzurum'a müftü tayin olunmuştur. On bir sene müftülük yaptıktan sonra 1857'de azledilmiştir. Azlinden sonra ölümüne kadar hayatını seyahatle geçiren Nâtıkî, tekrar Erzurum'a dönmüş ve 1863 tarihinde vefat etmiştir. Erzurum'da Karskapı mezarlığında medfundur.¹¹

giriştir. *İsâgucî* aynı zamanda Ebherî'nin eserinin adıdır. (Geniş bilgi için bk.: Esîrüddin el-Ebherî, *İsâgucî ve Tercümesi*, (çev. Nevzat H. Yanık-M. Sadi Çögenli), Kültür Eğitim Vakfı Yayınevi, Erzurum 1999; Remzi Demir, A.g.e., s.181.)

⁶ Remzi Demir, A.g.e., s.181.

⁷ *Erzurumlu Zihni Divanı*, (hzl. Muhsin Macit), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001, s.132.

⁸ Hüseyin Güfta, A.g.e., s.351

⁹ Sünbülzâde Vehbî, *Lutfiyye*, (hzl. Süreyya A. Beyzadeoğlu), MEB Yay. İstanbul 2004, s.50.

¹⁰ *Divân-ı Emrah*, Matbaa-i Şems, Dersaadet 1332, s.41.

¹¹ Nâtıkî'den bahseden kaynaklar; Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *Erzurum Şairleri*, İstanbul 1927, s.58-63; Murat Uraz, *Halk Edebiyatı Şiir ve Dil Örnekleri*, İstanbul 1933, s.30; Mehmet Nail Tuman, *Tuhfe-i Naili*, Tıpkıbasım, İstanbul 2001, C.2, s.1015; İ. Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, C.2, İstanbul 1988, s.1109-1111; Hasan Ali Kasır, *Erzurum Şairleri*, İstanbul 1999, s.74-77; Abdulkadir Erkal, "Ahmed Dursun Nâtıkî ve Divanı Üzerine", A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.20, Erzurum 2002, s.127-138.

Eserleri:

Nâtıkî'nin eserleri üzerine günümüze kadar yazılan hiçbir kaynakta bilgi mevcut değildir. Hatta divanın dışında eseri olup olmadığı dahi bilinmemekte idi. Elimizdeki divanın sonunda bulunan hal tercümesinde eserleri üzerinde ayrıntılı olarak durulmuş ve isimleri ayrı ayrı zikredilmiştir. Aşağıda verdiğimiz eser isimleri buradan alınmıştır. Burada bahsedilmeyen bir eserini ise biz Türk Dil Kurumu Kütüphanesi'nde tespit ettik.

I-Divan:

Nâtıkî'nin elimizde bulunan divanı 1857 yılında tertip edilip Sultan Abdülmecid'e sunulmuştur. Yaptığımız uzun araştırmalar sonucu bir nüshasını tespit ettiğimiz divan, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde 1225 numarada kayıtlıdır.¹²

Divanda 1 dibâce, 1 manzum hasbihal, 16 kaside, 68 tarih, 112 gazel, 2 manzum mektup, 1 münacaat, 1 tahmis, 2 muhammes, bazıları tarihli 68 rubai, bazıları tarihli 69 müfred, 6 muamma ve sonunda Nâtıkî'nin hal tercemesi vardır. Eserde nazım şekli tasnifine gidilmemiş, karışık bir şekilde alfabetik olarak verilmiştir. Sadece rubai ve müfredler divanın sonunda yer almıştır.

II-Mecma'ü-l Fevâid ve Ma'den'ü-l Ferâid: Nâtıkî'nin bu eseri nahiv konulu bir eserin şerhidir.

III-Kirâse-i Nâtukâ: Farsça 'Lugat-ı Hâcib' isimli eserin şerhidir.

IV-Terceme-i Nâtukî: İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin 'Maksud' isimli eserinin tercüme ve şerhidir.

V-Nazm-ı Nâtukî: 'Bâb-ı Sürût Risalesi'ni üç bölüm halinde nazma çevirdiği eserdir.

VI-Takrizât-ı Ebyât: 'Muhtasar-ı Ma'ani' isimli eserin her beytini takriz ederek hangi bahrlardan geldiğini şerh ettiği eserdir. Dibâcesini Sultan Abdülmecid'e sunmuştur.

VII-Şerh-i Hediyyetü's-Sıbyan: Bu eser Türk Dil Kurumu Kütüphanesi'nde 194 nolu numarada Ahmed Dursun Nâtıkî adına kayıtlıdır. 46 yaprak, 19 satırlı olan eser Vezir-i Azam Hüsrev Mehmed Paşa adına şerh edilmiştir.

2-Nâtıkî'nin Mantık Bilimi İle İlgili Yazdığı Şiiri*:

Durûb-ı münticesi şekl-i evvelün câna¹³

Olur kıyâm-ı sühûletle çârdur her bâr

Ki şekl-i sâni dahi böyle dört ulu darba

Ki hadd-i evsat-ı mahmûl olursa eyle karâr

Olunca sâlis-i şeklün durûb altı tamâm

Ki hadd-i evsat-ı mevzû^c olursa eyle şikâr

¹² Divan tarafımızdan yayına hazırlanmaktadır.

* Bu şiirin şerhi konusunda kıymetli bilgilerini benimle paylaşan ve yol gösteren muhterem hocam Prof. Dr. M. Sadi Çöğenli'ye teşekkürlerimi bir borç bilirim.

¹³ *Divân-ı Nâtukî*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi no: 1225, varak no:15^b

Olunca râbî^c-i şeklûñ durûb-ı hamsesin bil
Ki hadd-i evsat-ı suğrâda vaz^c olur nâ-çâr

Ki hadd-i evsat-ı suğrâda haml olursa eger
Ki şekl-i evvel olur Nâtîkî insân arar

Şiir, *Kıt'a* nazım şekliyle ve aruzun *Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ülün* kalıbıyla yazılmıştır.

Nâtîkî, bu şiirinde Mantık ilminin bir dalı olan *Kıyas*'ın mod (darb) ve şekilleri üzerinde durmuştur. Kıyas, öncül adı verilen birden çok önermeyle, sonuç adı verilen bir önerme arasında mantıkça geçerli bir ilişki kurmaktır. Bu tanıma göre kıyas, verilmiş önermelere dayanarak zihnin onlardan zorunlu olarak sonuç çıkarması işlemidir.¹⁴ Tam ve düzenli kıyasta en az üç terim ve önerme bulunur. Bunlar:

Büyük Terim (Hadd-i Ekber): Kıyasta kaplamı en büyük olan, yani sonuçta yüklem (mahmul) olan terimdir.

Küçük Terim (Hadd-i Esğar): Kapsamı en az olan, yani konu (mevzu) olan terimdir.

Orta Terim (Hadd-i Evsat): Büyük ve küçük terimler arasında bağlantı kurmayı, neden (illet) birliği bulmayı ve karşılaştırma yapmayı sağlayan, yani öncüllerde yer alıp sonuçta yer almayan terimdir.¹⁵ Esas itibarı ile Orta Terimin (OT) görevi bir kavramdan diğerine geçerken aracı olmak ve böylece iki hüküm arasındaki ilişkiyi sağlayarak sonuçta, büyük terimdeki (BT) hükmün küçük terime (KT) iletilmesini sağlamaktır. Örneğin:

Bütün insanlar ölümlüdür (öncül)

Sokrates insandır (öncül)

Sokrates de ölümlüdür (sonuç)

Burada insan (OT), ölümlü (BT), Sokrates (KT)'dir. Önceden verilen önermenin her birine öncül, olanlardan zorunlu olarak çıkan önermeye ise sonuç denir. Öncüllerden içinde BT'nin bulunduğu önermeye *Büyük Önerme (Kübra)* denir. Örnekte geçen 'Bütün insanlar ölümlüdür' önermesi büyük önermedir. Burada OT ile BT birleşmiştir. Öncüllerden içinde KT'nin bulunduğu önermeye de *Küçük Önerme (Süğra)* denir. 'Sokrates insandır' önermesinde OT ile KT birleşmiştir. Öncüller kabul edilince bunlardan zorunlu olarak çıkan üçüncü önermeye ise sonuç (netice, yargı) denir. 'Sokrates ölümlüdür' ifadesi sonuçtur. BT ile KT birleşmiştir.¹⁶

Yüklemi kesin kıyaslar, önermelerin nitelik ve niceliğine göre modlara (darb, durub, kip), orta terimin (hadd-i evsat) öncülerde bulunduğu yere göre de şekillere (eşkal) ayrılır. Mod (darb), önermelerin nicelik ve nitelik bakımından kıyastaki alt alta sıralanışını ifade eder.¹⁷ Bu şiirinde de Nâtîkî bu şekil ve modlara yer vermiştir:

¹⁴ İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, Elis Yay., Ankara 2005, s.138.

¹⁵ İbrahim Emiroğlu, *A.g.e.*, s.139.

¹⁶ Geniş bilgi için bk.: İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 140-145; Doğan Özlem, *Mantık Klasik/Sembolik Mantık, Mantık Felsefesi*, İnkılap Yay., İstanbul 2006, s.179-185; Esîrüddin el-Ebheri, *İsâgucî ve Tercümesi*, s.22-30.

¹⁷ İbrahim Emiroğlu, *A.g.e.*, s.153.

1- *Durûb-ı münticesi şekl-i evvelüñ câna**Olur kıyâm-ı sühûletle cârdur her bâr*

“Birinci şeklin sonuç veren darbt (mod) kolayca ortaya çıkar ve bunların darbları dört adettir.”

Şekil, bir yüklemli kıyasta büyük ve küçük (Kübra ve Suğra) öncüllerden oluşan önermelere verilen isimdir.¹⁸ Orta terimin öncüllerde bulunduğu yere göre dört kıyas şekil vardır. Bunlar da I. Şekil (şekl-i evvel), II. Şekil (şekl-i sâni), III. Şekil (şekl-i sâlis) ve IV. Şekil (şekl-i rabi^c) diye adlandırılır.

I. *Şekil (şekl-i evvel)*: Orta terim (hadd-i evsat) küçük öncülde (suğra) yüklem (mahmul), büyük öncülde (kübra) konu (mevzu) olursa buna I. Şekil denir.¹⁹ Örnek:

Her argümanda zihin çalışmaktadır (BÖ)

OT (Konu)

Her kıyas bir argümandır (KÖ)

OT (Yüklem)

Her kıyasta zihin çalışmaktadır (Sonuç)

I. Şekilden dört mod (darb) sonuç verir.²⁰

1. Her O B dir	Her <i>insan</i> ölümlüdür
Her K O dir	Ahmet <i>insandır</i>
Her K B dir	Ahmet ölümlüdür
2. Her O B dir	Her <i>Müslüman</i> gusül abdesti alır
Bazı K O dir	Bazı Almanlar <i>Müslümandır</i>
Bazı K B dir	Bazı Almanlar gusül abdesti alır
3. Hiçbir O B değildir	Hiçbir <i>mümin</i> ateist değildir
Her K O dur	Her ilahiyatçı <i>mümindir</i>
Hiçbir O B değildir	Hiçbir ilahiyatçı ateist değildir
4. Hiçbir O B değildir	Hiçbir <i>despot</i> merhametli değildir
Bazı K O dir	Bazı idareciler <i>despottur</i>
Bazı K B değildir	Bazı idareciler merhametli değildir ²¹

¹⁸ Esirüddin el-Ebheri, *A.g.e.*, s.23.

¹⁹ Esirüddin el-Ebheri, *A.g.e.*, s.23; İbrahim Emiroğlu, *A.g.e.*, s.155.

²⁰ O, Orta terim; B, Büyük terim; K, Küçük terim.

²¹ İbrahim Emiroğlu, *A.g.e.*, s.155-157.

Natîkî'nin bu beyitte dile getirdiği birinci şekle ait dört mod (darb) bunlardan ibarettir.

2- *Ki şekl-i sâni dahi böyle dört ulu darba*

Ki hadd-i evsat-ı mahmûl olursa eyle karâr

“İkinci şekilde de (I. Şekil gibi) dört büyük darb (mod) vardır. Eğer orta terim (hadd-i evsat) yüklem (mahmul) olursa karar kıl”

II. Şekil (Şekl-i Sâni): Orta terimin her iki öncülde de (BT KT) yüklem (mahmul) olarak bulunduğu şekildir. Örnek:

Her deve dört ayaklıdır (BÖ)

OT (yüklem)

Hiçbir insan dört ayaklı değildir (KÖ)

OT (Yüklem)

Hiçbir insan deve değildir (Sonuç)

II. Şekilde de dört darb (mod) vardır.

1. Her B O dur

Her maymun *kuyruklu*dur

Hiçbir K O değildir

Hiçbir insan *kuyruklu* değildir

Hiçbir K B değildir

Hiçbir insan maymun değildir

2. Her B O dur

Her felsefeci *mantık* okur

Bazı K O değildir

Bazı edebiyatçılar *mantık* okumazlar

Bazı B O değildir

Bazı edebiyatçılar felsefeci değildir

3. Hiçbir B O değildir

Hiçbir medeni insan *şiddet yanlısı* değildir

Her K O dur

Her terörist *şiddet yanlısı*dır

Hiçbir K B değildir

Hiçbir terörist medeni insan değildir

4. Hiçbir B O değildir

Hiçbir dost *kötülüğe* yönelmez

Bazı K O dur

Bazı öğütler *kötülüğe* yöneltir

Bazı K B değildir

Bazı öğütler dost değildir

3- *Olunca sâlis-i şeklün durûb altı tamâm*

Ki hadd-i evsat-ı mevzû^c olursa eyle şikâr

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012

“Üçüncü şeklin altı darbı tam olunca, orta terim konu olur. Bunu böylece avla (kavra).”

III. Şekil, Orta terimin her iki öncülde de konu (mevzu) olarak bulunduğu şekildir. Örnek:

Musa’ya vahiy gelmiştir (BÖ)

OT (konu)

Musa İnsandır (KÖ)

OT (Konu)

Bazı insanlara vahiy gelmiştir (Sonuç)

Şairin de belirttiği gibi üçüncü şeklin altı modu vardır. Bunlar:

1. Her O B dir	Her <i>çiçek</i> tez solar
Her O K dır	Her <i>çiçek</i> sevimlidir
Bazı K B dir	Bazı sevimliler tez solar

2. Her O B dir	<i>Hızlı araba sürenlerin</i> hayatı tehlikededir
Bazı O K dır	<i>Bazı hızlı araba sürenler</i> zevk alır
Bazı K B dir	Bazı zevk alanların hayatı tehlikededir

3. Hiçbir O B değildir	Hiçbir <i>polis</i> asker değildir
Her O K dır	Her <i>polis</i> güvenlikçidir
Bazı K B değildir	Bazı güvenlikçiler asker değildir

4. Hiçbir O B değildir	Hiçbir <i>dedikodu</i> faydalı değildir
Bazı O K dır	Bazı <i>dedikoduları</i> bayanlar yapar
Bazı K B değildir	Bayanlar tarafından yapılan bazı şeyler faydalı

değildir

5. Bazı O B dir	Bazı <i>kitaplar</i> pahalıdır
Her O K dır	Her <i>kitap</i> faydalıdır
Bazı K B dir	Bazı faydalılar pahalıdır

6. Bazı O B değildir	Bazı <i>öğrencilerin</i> zihni güçlü değildir
Her O K dır	Her <i>öğrenci</i> bir şeyler öğrenir
Bazı K B değildir	Bazı şeyler öğrenenlerin zihni güçlü değildir

4- *Olunca râbî’-i şeklün durûb-ı hamsesin bil*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012

Ki hadd-i evsat-ı suğrâda vaz^c olur nâ-çâr

“Şunu bil ki dördüncü şeklin beş darbı vardır ve bu şekilde Orta terim küçük önermede muhakkak konu olur”

IV. Şekil orta terimin BÖ de yüklem KÖ de konu olarak bulunduğu (I. Şeklin tersi ve kıyasın en zayıf olduğu) şekildir. Örnek:

Her insan <u>canlı</u> dır	(BÖ)
OT (Yüklem)	
Her <u>canlı</u> ölümlüdür	(KÖ)
OT (Konu)	
Bazı ölümlüler insandır	(Sonuç)

Bu şekilde de beş mod vardır:

1. Her B O dur	Her çocuk <i>sevimli</i> dir
Her O K dır	Her <i>sevimli</i> ye ilgi duyulur
Bazı K B dir	Bazı ilgi duyulanlar çocuklardır
2. Her B O dur	Her bayat gıda <i>zararlı</i> dır
Hiçbir O K değildir	Hiçbir <i>zararlı</i> (şey) sağlıklı değildir
Hiçbir K B değildir	Hiçbir sağlıklı (şey) bayat gıda değildir
3. Hiçbir B O değildir	Hiçbir spor <i>zararlı</i> değildir
Her O K dır	Her <i>zararlı</i> şey men edilir
Bazı K B değildir	Bazı men edilen şeyler spor değildir
4. Hiçbir B O değildir	Hiçbir belgesel <i>zararlı</i> değildir
Bazı O K dır	Bazı <i>zararlı</i> lar sansürlenir
Bazı K B değildir	Bazı sansürleneler belgesel değildir
5. Bazı B O dur	Bazı memurlar yüksek <i>maaş</i> alır
Her O K dır	Her yüksek <i>maaş</i> alan rahat yaşar
Bazı K B dir	Bazı rahat yaşayanlar memurlardır

5- *Ki hadd-i evsat-ı suğrâda haml olursa eger*

Ki şekl-i evvel olur Nâtîkî insân arar

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012

“Eğer orta terim küçük önermede yüklem olursa, o zaman birinci şekle döner. Ey Natiki insan bunları her zaman ister.”

IV. şekilde bahsettiğimiz üzere I. Şekil IV. Şeklin tam tersi durumundadır. Orta terimdeki yüklem (mahmul) ve konuların (mevzu) yer değiştirmesi hususudur. Şair de burada bu özelliğe dikkat çekmek istemiştir.

Sonuç

Kavramlar önermeleri, önermeler de akıl yürütmeleri meydana getirir. En çok üzerinde durulan akıl yürütme türü olan kıyas; dayandığımız iki önermenin doğruluğunun kabul edilmesi herhangi bir ek bilgiye gerek duymaksızın bizi yeni bir bilgiye götürür. Bu yönüyle kıyas, mantıksal muhakemenin, çeşitli şekillerde ifade edilebilecek bir yöntemidir. Kıyasın en parlak dönemi Ortaçağdaydı. O dönemin ulemasını oluşturanlar, tüm ömürlerini her türden karanlık teolojik sorunlara (meleklerin cinsiyeti gibi) ilişkin sonu gelmez tartışmalara adıyorlardı. Biçimsel mantığın labirentvari yapıları onların gerçekte derin bir tartışmaya gömüldükleri izlenimini veriyordu, oysa onlar aslında hiçbir şey tartışmıyorlardı. Bunun nedeni, biçimsel mantığın kendi doğasında yatmaktadır. Ortaçağın sonuyla birlikte kıyas her yerde gözden düştü, alay ve küfür konusu oldu. Rabelais, Petrarch ve Montaigne onu hep mahkûm ettiler. Ama yine de Reformasyonun taze rüzgârlarından nasibini almadan, özellikle Katolik ülkelerde, ite kaka yaşamına devam etti. 18. yüzyılın sonuyla birlikte mantık öyle kötü bir duruma düşmüştü ki, Kant, Saf Aklın Eleştirisi'nde eski düşünce biçimlerinin genel bir eleştirisine koyulma zorunluluğunu duydu.

Batı düşünce dünyasında hal böyle iken Klasik Mantık bilimi ve bu ilimin bir dalı olan Kıyas bahsi İslam düşünce sisteminde hep canlılığını korudu ve medreselerde düzenli olarak öğretilmeye devam edildi. Nâtıkî, yukarıda ele aldığımız şiirinde Mantık biliminin kıyas bahsinde geçen önermeler ve bu önermelerin doğru bilgiye götüren şekilleri ve bu şekillerin modlarına (darb) ayrıntılı olarak yer vermiştir. Bilindiği üzere medreselerde kavranılması zor ve karmaşık olan bazı konuları talebelerce anlaşılmasını kolaylaştırmak ve ezberletebilmek için çeşitli yöntemler uygulanmaktadır.²² Bu yöntemlerden biri de konuyu mazmunlaştırmaktır. Ahmet Dursun Nâtıkî de yıllarca Erzurum'da müderrislik yapmış ve sayısız talebe yetiştirmiştir. Nâtıkî, öğrencileri tarafından konunun daha kolay ezberlenmesini sağlamak için bu kıyas çeşitlerini nazım halinde ele almıştır.

KAYNAKÇA

DEMİR Remzi, *Philosophia Ottomanica, Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Türk Felsefesi*, C.1, Lotus Yay., Ankara 2005.

Divân-ı Emrah, Matbaa-i Şems, Dersaadet 1332.

EMİROĞLU İbrahim, *Klasik Mantığa Giriş*, Elis Yay., Ankara 2005, s.138.

ERKAL Abdulkadir, *Divan Şiiri Poetikası (17. Yüzyıl)*, Birleşik Yay., Ankara 2009.

²² Bu konu ile ilgili örnekler oldukça fazladır. Mesela Rizeli medrese alimi merhum Hacı İrfan Şanlı da yine aynı konu ile ilgili olarak öğrencilerine şu şiiri ezberletmiştir:

*Hamli suğra vaz'ı kübrâ şekl-i evvel olur
Ger bunun aksin kılaran şekl-i râbi şânidir
İkisini vaz' edersen şekl-i sâlis şânidir
İkisini haml edersen şekl-i sâni şânidir*

(Bu şiiri veren Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi Doç. Dr. Necdet Çağlı'ya buradan teşekkür ederim.)

-
- ERKAL Abdulkadir, “Ahmed Dursun Nâtîkî ve Divanı Üzerine”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.20, Erzurum 2002, s.127-138.
- Erzurumlu Zihni Divanı, (hızl. Muhsin Macit), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001.
- Esîrüddin el-Ebherî, *İsâgucî ve Tercümesi*, (çev. Nevzat H. Yanık-M. Sadi Çögenli), Kültür Eğitim Vakfı Yayınevi, Erzurum 1999.
- FINDIKOĞLU Ziyaeddin Fahri, *Erzurum Şairleri*, İstanbul 1927.
- GÜFTA Hüseyin, *Divan Şiirinde İlim*, Akçağ Yay., Ankara 2004.
- İmâm Gazâlî, *İhyâü Ulûmi 'd-Din*, (çev. Sıdkı Gülle), C.1, Huzur Yay., İstanbul 1998.
- İNAL İ. Mahmut Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, C.2, İstanbul 1988.
- KASIR Hasan Ali, *Erzurum Şairleri*, İstanbul 1999.
- ÖZLEM Doğan, *Mantık Klasik/Sembolik Mantık, Mantık Felsefesi*, İnkılap Yay., İstanbul 2006.
- Sünbülzâde Vehbî, *Lutfiyye*, (hızl. Süreyya A. Beyzadeoğlu), MEB Yay. İstanbul 2004.
- TUMAN Mehmet Nail, *Tuhfe-i Naili*, Tıpkıbasım, İstanbul 2001.
- URAZ Murat, *Halk Edebiyatı Şiir ve Dil Örnekleri*, İstanbul 1933.